

Josef Moural

Jan Patočka — od opazovalca do disidenta

Jan Patočka (1907–1977) je bil češki filozof, ki se je močno nagibal h klasičnim študijam. Potem ko je leta 1929 poslušal Husserlova predavanja v Parizu ter študiral pri Husserlu in Heideggerju, prvotno kot Humboldtov štipendist v akademskem letu 1932–33, se je preusmeril v fenomenologijo in po Heideggerjevih stopinjah posvetil znaten del svojega dela preučevanju grške misli in kulture ter njenemu vplivu na poznejšo evropsko in svetovno intelektualno zgodovino. Njegovo poklicno pot so močno ovirale zgodovinske okoliščine. Čeprav je leta 1937 kandidiral za univerzitetni položaj, se je soočal z zaprtjem čeških univerz med letoma 1939–45, z izključitvijo iz univerzitetnega poklica leta 1950 in – po kratkih in zelo vplivnih letih poučevanja med 1968–70 – s končno prepovedjo vsakega javnega delovanja od leta 1972 naprej. To poglavje opisuje, kako je postal disidentski junak, celo mučenik, eden izmed treh predstavnikov Listine 77; umrl je marca 1977, izčrpan od brezobzirnega policijskega zasliševanja. V uvodu je kratek pregled politike in ustanov, povezanih s filozofijo in klasično filologijo v komunistični Češkoslovaški, ter Patočkovega sodelovanja znotraj teh ustanov. Na kratko so opisani prvi meseci Listine 77, predvsem v luči Patočkove vloge in korenin tega gibanja. Zaključek podrobno analizira razvoj Patočkovega odnosa in skuša osmisliti sokratski polet njegovih zadnjih mesecev v kontekstu njegovega življenja in zgodovinskih okoliščin.

INSTITUCIJE, POLITIKA IN PATOČKA

Obe stari učeni družbi, Češka kraljeva učena družba (ustanovljena leta 1784) ter Češka akademija znanosti in umetnosti (ustanovljena leta 1890), sta bili leta 1952 razpuščeni, nadomestila ju je nova Češkoslovaška akademija zna-

nosti. Med novoustanovljenimi raziskovalnimi ustanovami Češkoslovaške akademije znanosti so bili Oddelek za filozofijo (leta 1958 preimenovan v Inštitut za filozofijo, razpuščen leta 1970 in takoj za tem ponovno vzpostavljen — toda radikalno očiščen — kot Inštitut za filozofijo in sociologijo), Oddelek za grške, rimske in latinske študije ter Oddelek za filološko dokumentacijo. Slednji je vključeval ekipo z razpuščene Češke akademije, ki je delala na slovarju srednjeveške latinščine. Po aretaciji in obsodbi na devetnajst let zapora za vodjo ekipe, Bohumila Rybo (1900–1980, redni profesor na Karlovi univerzi od leta 1938), je Oddelek za filološko dokumentacijo leta 1954 prešel v okvir Inštituta za češko literaturo. Tri predvojne češkoslovaške univerze — Praga, Brno in Bratislava — so v obdobju komunizma obdržale svoje oddelke za filozofijo in za klasično filologijo, medtem ko so humanistične smeri na univerzi v Olomoucu (prenovljena leta 1946) naknadno ukinili (filozofijo leta 1954, klasično filologijo leta 1961). Češke univerze so doletele tri večje čistke, dve intenzivni leta 1949 in 1970 ter ena nekoliko bolj prizanesljiva leta 1958. Čistke iz leta 1949 so doletele predvsem študente. Približno 26 odstotkov študentov je bilo izključenih (povprečje zajema vse fakultete, čeprav je bil na področjih, kot je denimo pravo, delež veliko večji),¹ toda samo približno 1 odstotek profesorjev. (Ostali profesorji so bili izključeni naknadno, drug za drugim.) Čistke iz leta 1970 so doletele profesorje: izključenih je bilo manj kot 1 odstotek študentov, zato pa je bilo med letoma 1969 in 1972 prisiljenih odditi okoli 20 odstotkov profesorjev.² Čistke iz leta 1958, ki so bile reakcija na poljske in madžarske dogodke iz leta 1956, so bile v primerjavi s tem blage. Nekaj sto študentov je imelo težave, nekateri so bili izključeni, toda nekatere so kasneje sprejeli nazaj, med profesorji pa je bilo nekaj premeščanja in ustrahovanja.

Jan Patočka je bil star štirideset let februarja 1948, ko so na oblast prišli komunisti, in njegova predavanja na Karlovi univerzi, ki je bila od leta 1945 spet odprta, so postajala legendarna. V revolucionarnih dneh po državnem udaru 25. februarja je bil odpuščen s strani samooklicanega Akcijskega odbora, vendar so odločitev 3. marca preklicali. Ostal je lahko do poletja 1950, vendar je bil njegov položaj negotov, v akademskem letu 1949–50 zaradi praznih predavalnic in drastično spremenjenih učnih načrtov ni mogel več normalno poučevati. Na njegovo srečo ga je ministrstvo že poleti 1948 poklicalo (morda v smislu kompenzacije za njegova zmanjšana pooblastila na univerzi), naj prevzame mesto raziskovalca na Inštitutu T. G. Masaryka; ta zasebno financirana ustanova je bila presenetljivo razpuščena šele leta 1954. Toda plače so bile tam tako nizke, da je moral Patočka v pro-

1 Markéta Devátá, »Příspěvek k dějinám vysokých škol v letech 1948–1950 na základě dobových dokumentů,« v: *Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002–2003*, ur. Antonín Kostlán et al. (Praga: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003), 631.

2 Pavel Urbášek, »Diskontinuita jako určující faktor vývoje českých vysokých škol v letech 1970–1975,« v: *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*, ur. Antonín Kostlán et al. (Praga: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2002), 81.

stem času prevajati nepomembne časopisne članke, da je lahko preživel družino s tremi otroki.³

Prostor za objavljane se je drastično zožil. Leta 1949 je študentska organizacija na Karlovi univerzi še vedno izdajala zapiske s Patočkovih predavanj o Aristotelu.⁴ (Leta 1945 je napovedal predavanje z zavajajočim naslovom »Pregled zgodovine filozofije« — kot kaže, je mislil za časa svojega življenja narediti pregled celotne zahodne filozofije: začel je s predsokratiki poleti 1945 in ravno je končal s Platonom in začel z Aristotelom, ko je bil leta 1949 prisiljen nehati.) Njegova razprava o Sokratu se je pojavila v *Revue philosophique de la France et de l'étranger*.⁵ Leta 1950 je bilo objavljeno le njegovo predavanje o Josefu Čapku — starejšem, manj briljantnem, a bržkone bolj globokem bratu pisatelja Karla Čapka — ki je izšlo v omejeni nakladi za člane Društva bratov Čapek,⁶ leto 1951 pa je edino leto v Patočkovem odraslem življenju brez kakršne koli publikacije. Edini preostali filozofski časopis v češčini, *Česká mysl* (ustanovljen leta 1900, Patočka je bil v uredniškem odboru od leta 1937), je bil leta 1948 ukinjen. *Novi Filosofický časopis*, ki ga je izdajal Oddelek za filozofijo na novi Akademiji znanosti, se je pojavil leta 1953. Patočkov prvi prispevek v njem najdemo šele leta 1964, ko je napisal podrobno poročilo o Sartrovem obisku v Pragi in filozofski diskusiji z njim, v kateri je imel Patočka osrednjo vlogo.⁷

Tudi v zgodnjih petdesetih letih, brez možnosti za znanstveno objavljanje, je Patočka nadaljeval z iskanjem možnosti za nekaj, kar bi bilo vsaj približek znanstvenemu delu. Dva časopisa, ki sta mu najbolj pomagala, sta bila protestantski *Křesťanská revue* (Krščanski pregled) in starejši, visoko spoštovani popularni znanstveni mesečnik *Vesmír* (Vesolje). Režim se je očitno bolj prijazno obnašal do protestantov kot do katoličanov. Nekateri vodilni protestanti, zlasti teolog J. L. Hromádka (1889–1969), so se do režima obnašali lepo in *Křesťanská revue* ni bila nikoli prisiljena v ukinitve. Patočka je bil vzgojen kot katoličan, vendar je imel obdobja dvoma in distance do Cerkve že v mladosti; imel je tudi številne protestantske prijatelje. Tam je leta 1949 objavil en prispevek, leta 1952 dva, med drugim recenzijo Bultmannovega *Das Urchristentum im Rahmen der antiken Religion*⁸ na petih straneh, leta 1953 spet ene-

3 Pismo V. Richterju napisano 4. oktobra 1950. Jan Patočka, *Dopisy Václavu Richterovi* (Praga: Archiv Jana Patočky, 2001), 28. Zanimivo je tudi pismo, datirano s 16. aprilom 1952: »Ne veš, kako vesel sem, da je zima končno odšla — spet lahko delam ob večerih, v zimskem času namreč vsa naša družina stanuje v eni sobi, vsi smo na kupu in živimo skoraj kot Eskimi. V takih razmerah je pisati ali sploh kaj narediti tehnično neizvedljivo, tudi ko bi imel energijo za to.« Ibid., 41.

4 Jan Patočka, »Aristotelés« (predavanja na Karlovi univerzi, Praga, 1949).

5 Jan Patočka, »Remarques sur le problème de Socrate,« *Revue philosophique de la France et de l'étranger* 74 (1949): 186–213.

6 Jan Patočka, *Josef Čapek — myslitel* (Praga: Společnost bratří Čapků, 1950).

7 Jan Patočka, »Jean-Paul Sartre návštěvou ve Filosofickém ústavě ČSAV,« *Filosofický časopis* 12 (1964): 195–200.

8 Jan Patočka, recenzija knjige *Das Urchristentum im Rahmen der antiken Religion*, Rudolf Bultmann, *Křesťanská revue* 19 (1952): 311–315. Več podatkov o objavah, ki so tu samo omenjene, je v Patočkovih bibliografijah na spletni strani Arhiva Jan Patočka (občasno posodobljen, vključno z

ga in leta 1956 še dva. Zanj še pomembnejša pa je bila priložnost za objavo v reviji *Vesmír*. Eden Patočkovih pristnih in vseživljenjskih interesov je bil njegov projekt preučevanja evropske intelektualne zgodovine; posebno pozornost je posvečal znanosti. To je počel v skladu s smernicami, ki jih je Husserl predlagal v svojih praških predavanjih (1935) in nato razvil v *Krizi evropskih znanosti* (1935–37). Tako je med 1953–54 Patočka v *Vesmírju* objavil pet člankov o zgodovini znanosti. Začel je z Aristotelovim konceptom znanosti, nadaljeval z njegovimi zgodnjimi kritiki, nato pa prešel na renesančne in zgodnje moderne poglede.

Leta 1954, ko je represija nekoliko popustila, je Patočka dobil položaj v pripravljalnem odboru za proslavo v čast Jana Amosa Komenskega leta 1957, ki jo je sponzoriral UNESCO. Ekipa je delala v okviru Inštituta za pedagogiko Akademije znanosti in Patočka je v naslednjih letih večino svojega dela posvetil Komenskemu. Med leti 1954–58 lahko najdemo triindvajset zapisov v časopisih *Pedagogika* in *Archiv pro bádání o životě a díle J. A. Komenského* ter veliko število posameznih poglavij, izdaj, uvodov, itd. Po proslavi in v razmeroma sproščenem ozračju leta 1957 se je Patočka zaposlil na Oddelku za filozofijo na Akademiji znanosti. Držal se je varnih tal zgodovine znanosti, v začetku leta 1958 se je celo pojavil na odmevni konferenci na temo zgodovine češke in slovaške filozofije v Liblicah s prispevkom o Bernardu Bolzanu. Toda že val čistk istega leta ga je degradiral na položaj knjižničarja in posledično urednika serije prevodov; k sreči še vedno na filozofskem oddelku, ki je bil preimenovan v Inštitut. Do leta 1964 so se nato možnosti za objavljanje polagoma širile, toda Patočka se je še vedno držal stran od svojega področja, z izjemo komentiranega prevoda Heglove *Fenomenologije duha* leta 1960. Tej izdaji je nato sledila Heglova *Estetika* leta 1966.

Sredi šestdesetih je Češkoslovaška doživela bistveno večjo svobodo, seveda znotraj določenih mej. Leta 1964 se je Patočka vrnil na svoje področje s knjigo *Aristoteles, jeho předchůdci a dědicové* (Aristotel, njegovi predhodniki in nasledniki), zbirko delno novih, delno predelanih razprav. Rdeča nit in glavni argument knjige sta še vedno izražena v jeziku zgodovine znanosti, toda še posebej v prej neobjavljenih razpravah se Patočka precej svobodno giblje tudi na filozofskem področju. »Rdeči odlomek« v knjigi izpričuje relativno svobodo tistega časa, pa tudi Patočkovo osebnost — odločil se je namreč, da se ne bo vrnil na svoje področje, preden tak odnos ne bi postal sprejemljiv. V predgovoru Patočka govori o metodah svojega raziskovanja:

Povezanost zgodovine idej s socialno-ekonomsko realnostjo je zanje samoumevna predpostavka. Vendar pa je povezava med filozofsko-znanstvenimi stališči (še posebej tistimi na meji med filozofijo in družbenimi vedami) ter socialnim in ideološkim razvojem precej zapletena. Tako je upraviče-

informacijami o objavljenih prevodih); prim tudi David Souček in Jiří Němec, *Jan Patočka: Biografie 1928–1996* (Praga: Oikumene, 1997).

na metodična zahteva, da je treba ta stališča začasno stabilizirati v njihovi imanentni strukturi. V skladu s tem dobimo v roke logične niti, ki se jih da razvozlati s tekstno analizo, kot material za bodočo resnično razlago, ki je lahko izključno produkt socialno-historične sinteze.⁹

S knjigo je dobil naziv doktorja znanosti, kar je pomenilo, da se je izognil nazivu kandidata znanosti, ki naj bi uradno prišel pred njim. Sledil je raziskovalni položaj na Inštitutu za filozofijo z možnostmi za objavo in potovanja. Posledično so bila leta med 1965–70 drugo osrednje obdobje Patočkovega profesionalnega obstoja, z daljšimi potovanji v Leuven, Mainz in Koln in številnimi vplivnimi članki. Leta 1968 se je vrnil na Karlovo univerzo kot redni profesor, kjer je lahko svobodno poučeval do poletja 1970. Čistke leta 1970 na njegovo zaposlitev niso vplivale, njihova glavna tarča so bili reformni komunisti. Patočkova vključitev spomladi in poleti 1968 je bila povezana s prenovo Akademije — in je bila kot taka brez neposredne povezave z njegovimi sodniki z univerze. Držal se je strogo akademskih tal in se je kot državljan izogibal političnim polemikam. Toda stroga politika »normalizacije«¹⁰ ga je zopet prisilila, da je omejil svoje poučevanje in objavljanje na ideološko neizpostavljena področja. Med letoma 1970 in 1972 je poučeval predsokratike in Platona ter tako ignoriral odlok, ki ga je novi dekan Karel Galla izdal marca 1970 — samo dva tedna po imenovanju. Odlok je prepovedoval, da bi se študenti z drugih smeri in ljudje brez statusa udeleževali predavanj.¹¹ Poleti 1972, pri šestinpetdesetih, se je moral Patočka upokojiti. Njegovo zadnje javno predavanje na Čecoslovaškem je bilo na zboru klasičnih filologov 24. aprila 1972.

Vendar pa sedemdeseta leta več kot očitno niso bila kakor petdeseta. Patočka je nadaljeval z objavljanjem v tujini, vključno z dvema člankoma na Poljskem, mladi privrženci pa so se udeleževali njegovih zasebnih seminarjev in predavanj. Leta 1973 je Patočka v lastni režiji potoval celo na Filozofski kongres v Varni, v Bolgariji — Čehoslovakom je bilo dovoljeno potovati v Bolgarijo brez posebnih formalnosti — zato da bi srečal stare prijatelje in delil informacije o češkoslovaški situaciji s tistimi, ki so bili zainteresirani.¹² Njegovo članstvo v enem izmed komitejev Mednarodne zveze filozofskih društev¹³ mu je dajalo pravico, da sodeluje, pravzaprav je skoraj terjalo, da se kongresa udeleži. Bil je celo povabljen, da prebere svojo razpravo na eni izmed

9 Jan Patočka, *Aristoteles, jeho předchůdci a dědicové: studie z dějin filosofie od Aristotela k Hegelovi* (Praga: Československé akademie věd, 1964), 7.

10 Besedo »normalizacija« je partija vpeljala spomladi 1969 in je pomenila politiko, ki si je — z izjemnim uspehom — prizadevala uničiti kulturne in politične dosežke liberalizacije iz šestdesetih let.

11 František Černý, *Normalizace na pražské Filozofické fakultě (1968–1989): vzpomínky* (Praga: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2009), 19.

12 »Ne bomo pozabili njegovega žalostnega nasmeha in miline njegovih sodb.« Raymond Kliban-sky, »Jan Patočka,« *Filozofický časopis* 39 (Praga: Československá akademie věd, 1991): 15.

13 FISP, Fédération internationale des Sociétés de Philosophie, je organizator svetovnega filozofskega kongresa.

kongresnih sej, vendar so branje prekinili organizatorji. Že na poti nazaj so na praškem letališču zasegli Patočkov potni list, ki ga niso nikoli vrnili.

Toda kot rečeno, sedemdeseta niso bila petdeseta. Patočka se je počutil bolj svobodnega kot prej in je zaradi zanimanja tako prejšnjih kot tudi novih študentov napisal številne ključne tekste, ki so krožili samizdatsko in so bili kasneje objavljeni v tujini.¹⁴ Najbolj znano izmed njegovih zasebnih predavanj je bil tedenski seminar pri njem doma, kjer je bil poudarek na Heideggerju, ter dve seriji predavanj v letih 1973–74 in 1974–75. Prva serija, prepisana z zvočnega posnetka, je sedaj znana kot *Platon in Evropa*. Druga je temeljila na osnutku *Heretičnih esejev o filozofiji zgodovine*. V tem obdobju svojega življenja se je pridružil pustolovščini Listine 77.

LISTINA 77 — PRVI TRIJE MESECI

Listina 77 je prišla v javnost v četrtek 6. januarja 1977, ko je policija preprečila osebno dostavo treh pošilk dokumentov češkoslovaškemu parlamentu, vladi in tiskovni agenciji. Vsaka pošiljka je vsebovala deklaracijo Listine 77, spremno pismo, seznam podpisnikov in kopije podpisov. (Iste pakete so dostavili tudi po pošti). Avto s tremi potniki so ustavili v spektakularnem manevru, ki je vključeval številne policijske avtomobile, tako označene kot neoznačene. Potnike so začasno aretirali, dokumente pa zasegli. Naslednjega dne, 7. januarja, so številni časopisi po svetu poročali o novem gibanju za državljanske pravice, 8. januarja pa so nato poročali o incidentu v zvezi z neuspešno pošiljko.

Gibanje je imelo na začetku 242 podpisnikov, ki so jih zastopali trije predstavniki.¹⁵ V izjavi so pozdravili vključitev Deklaracije o človekovih pravicah v češkoslovaško pravo (Pariz 1948, vključena leta 1976 pod vplivom Helsinške deklaracije iz leta 1975) in sporočili, da so pripravljeni pomagati državnim institucijam pri uveljavljanju zakonodaje ter jih opozarjati na kakršnekoli kršitve. Prvi trije predstavniki so bili Václav Havel (1936–2011), dramatik in kasneje predsednik Češkoslovaške, Jiří Hájek (1913–1993), univerzitetni profesor, pravni strokovnjak in politik, minister za zunanje zadeve leta 1968, ter Jan Patočka (1907–1977).

V sredo, 12. januarja, se je nato začela kampanja obrekovanja z ogroznim, vidno nameščenim člankom z naslovom »Ztroskotanci a samozvan-

14 Naslova dveh samizdatskih knjig iz sedemdesetih sta *Kacířské eseje o filosofii dějin* (*Heretical Essays on the Philosophy of History*) in *Dvě studie o Masarykovi* (*Deux études sur Masaryk*).

15 Kljub široki kampanji obrekovanja in preganjanja je število podpisnikov do novembra 1989 ves čas naraščalo, tedaj jih je bilo 1886; glej Vilém Prečan, ur. *Charta 77 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci: dokumentace* (Scheinfeld-Schwarzenberg: Čs. Středisko Nezávislé Literatury, 1990), 489. Kot kaže, je bilo med začetnimi podpisniki tudi pet sodelavcev tajne policije, štirje so se pridružili kasneje; Radek Schovánek, »Devět agentů mezi námi,« *Lidové noviny*, January 9, 2007.

ci« (Zgube in samozvanci) v partijskem dnevniku *Rudé Právo*. Televizija in drugi mediji so mu sledili, mesec dni je vsak dan izšlo nekaj obrekovalnih izjav o Listini 77, le da sta se obseg in intenzivnost postopoma zmanjševala.¹⁶ Niti enega samega citata iz besedila deklaracije same ni bilo dovoljeno objaviti. Seveda so se po par dneh začeli pojavljati številne izjave, ki so Listino 77 obsojale; zanimivo je, da ni bilo nobenemu od podpisanih delavskih kolektivov z vseh področij dovoljeno prebrati obsojenega besedila.

Že 13. januarja se je nato začela obsežna kampanja hišnih preiskav in zasliševanj, prišlo je tudi do prve daljše aretacije (Jiří Lederer). Václavu Havlu nato 14. januarja niso dovolili, da bi se z zasliševanja vrnil domov, ostal je v zaporu do maja. Večina podpisnikov s službami, ki so nekaj veljale, je delo izgubila. (Toda samo nekaj izmed podpisnikov je še imelo take službe; povečini so bili že žrtve »normalizacije« po letu 1969.) Preostala dva predstavnika skupine sta 23. januarja češkoslovaški vladi poslala in hkrati objavila naslednje pismo.

V skladu z 29. členom Ustave Češkoslovaške socialistične republike se na vas obračava z naslednjimi vprašanji.

1) Ali v Češkoslovaški socialistični republiki veljajo mednarodni sporazumi o človekovih pravicah, ki jih je podpisala vlada 7. oktobra 1968, potrdila Zvezna skupščina, podpisal predsednik in ki so bili objavljeni 23. decembra 1976 v uradnem listu pod številko 120–76? Ali veljajo v polni meri in z vsemi sklepi vseh členov za vse državljane in državne institucije?

2) Če to drži, ali nima vsak državljan ČSSR pravice, da individualno ali skupaj z drugimi državljani (v skladu z 29. členom Ustave) opozarja državne institucije ter sodržavljane in javnost (28. člen Ustave) na morebitno neskladje med načeli in normami, izraženimi v teh pogodbah na eni strani, ter dejstvi in praksami v našem družbenem življenju na drugi strani, in pravice, da vloži svoje pobude in predloge za odpravo takega neskladja?

3) Ali je v takih primerih kdorkoli v ČSSR upravičen do tega, da državljanom preprečuje uresničevanje te pravice, ki so jo na primer potrdili v Helsinkih 1. avgusta 1975, in je posledično upravičen do tega, da jih zaradi uresničevanja te pravice preganja z represijo in diskriminacijo, ali da jih javno sramoti, obrekuje in lažno obtožuje, ali da poskuša sprožiti javno izražanje sovražnosti do takih državljanov, ne da bi ti imeli možnosti, da bi javno razglasili in zagovarjali svoja mnenja in predloge?

Ta vprašanja postavlja v imenu več sto državljanov, ki so podpisali »Deklaracijo Listine 77« in ki pričakujejo jasne odgovore v skladu z Ustavo in s prej omenjenimi mednarodnimi sporazumi.

Profesor dr. Jan Patočka

Profesor dr. Jiří Hájek¹⁷

¹⁶ Izmed vseh člankov, usmerjenih proti Patočki (vsi so nepodpisani), je najdaljši »Nečisté úmysly v rouše 'čisté filosofie',« *Tvorba*, 23. januar 1977. Omenimo še nekaj drugih: »Kdo je Prof. J. Patočka?« *Lidová demokracie*, 23. februar 1977; »Škalní demokrat,« *Rudé právo*, 3. marec 1977; »Vměšování, jež nemá obdoby: Odpověď holandskému ministru,« *Rudé právo*, 5. marec 1977; »Zneužívají i smrti,« *Rudé právo*, 17. marec 1977.

¹⁷ Prečan, *Charta 77*, 201.

Sredi februarja je Listina 77 položaj opisala takole: okoli 230 od začetnih 242 podpisnikov je policija zaslišala, mnoge od njih večkrat in po cele dneve. Preiskala je tudi okoli petdeset domov. Vsaj dvanajst podpisnikov so odpustili. Vsaj enega srednješolskega učitelja so odpustili samo zato, ker ni hotel podpisati izjave, ki je obsojala Listino 77. Od približno 20. januarja dalje je policija skušala mnoge izmed podpisnikov prepričati, naj umaknejo svoj podpis, tako z grožnjami kot z obljubami o izboljšanju pogojev. Samo eden je podpis dejansko umaknil. Kljub temu so 1. februarja sporočili, da se je izjavi pridružil 209 novih podpisnikov, 15. marca pa še nadaljnjih 167. Konec januarja je izšlo prvo izmed tematskih poročil Listine 77, ki je analiziralo in dokumentiralo prakso ideološkega preverjanja kandidatov za gimnazijo in univerzitetni študij. Večina poročil je bila temeljitih in dobro dokumentiranih — nekatera so služila celo kot izhodišče za oblikovanje politike po letu 1989, na primer tisto o okolju.

Nekaj tednov po tem, ko so sredi januarja prišli Havla, sta Jiříja Hájeka med jutranjim tekom v parku napadla dva moška. V oči sta mu razpršila strupeno snov in mu zdrobila očala — brez katerih je bil napol slep. Poleg tega so se pri izdelavi nadomestnega para pojavile skrivnostne zamude. Policija je morda menila, da bo to dejavnost Listine 77 bistveno upočasnilo. Vsekakor so imeli Patočko za daleč najmanj pomembnega izmed treh predstavnikov. Dejansko je bil star devetinšestdeset let in nekakšen intelektualec iz slonokoščenega stolpa, brez avta, brez izkušenj s konspirativnim delovanjem in brez disidentske kartoteke, z izjemo njegovega precej neškodljivega potovanja na kongres v Varni leta 1973. Tudi javnost ga ni poznala, za razliko od Hájeka. Patočka ni bil videti posebej preteča figura.

Toda 1. marca je Patočki uspelo, da se je srečal z nizozemskim ministrom za zunanje zadeve, Maxom van der Stoelom, ko je bil ta na uradnem obisku v Pragi. V apartmaju hotela, kjer je stanoval minister, obkrožen s tujimi novinarji, je Patočka v brezhibni francoščini razložil načela in dejavnosti Listine 77, odgovarjal na vprašanja in si pridobil veliko simpatij in skrbno izražene podpore.¹⁸ Policija je bila zaradi tega podviga očitno nezadovoljna: v naslednjih dveh dneh so Patočko kljub slabemu zdravju enajst ur zasliševali. V noči na 3. marec ga je zadela kap, prepeljali so ga v bolnišnico, kjer je 13. marca umrl.

V njegovi osmrtnici v časopisu *Le Monde* je Paul Ricoeur 19. marca označil Patočko za »najbolj sokratskega izmed modernih filozofov.« Vzporednica njegove usode s Sokratovo — da je umrl star približno sedemdeset let, da so ga sodržavljani obtožili nespoštovanja do predmetov njihovega javnega ča-

18 Glej npr. Max van der Stoel, »Mé setkání s Chartou 77,« v: *Charta 77 očima současníků: Po dvaceti letech*, ed. Blanka Čísařová et al. (Praga: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR: Doplněk, 1997), 138; Max van der Stoel, »Principles and Pragmatism: Twenty-Five Years with the Helsinki Process,« v: *OSCE Yearbook 2000*, ur. Ursel Schlichting (Baden-Baden: Nomos, 2001), 26–27.

ščenja in da je pritegnil preveč mladih privržencev — je resnično presenetljiva.¹⁹

LISTINA 77 — PRIPRAVE IN OZADJE

V prvi polovici sedemdesetih let je bil pogled na češko kulturo, izobraževanje in politiko precej turoben. Izključitev predstavnikov praške pomladi, ki si niso želeli ponižanj pred komisijami za čistke, je skoraj popolnoma uspela. (Seveda nekateri sploh niso imeli te možnosti.) Tokrat niso zaprli tako velikega števila ljudi, vsi pa so bili prestrašeni. Največ, kar je izključen intelektualec lahko naredil v svoji državi, je bilo objavljane prevodov in izdaj pod imenom nekoga drugega, kot so denimo Patočkovi prevodi Kuzanskega²⁰ in njegove opombe k prevodu Kantove *Kritike razsodne moči*.²¹

Prelomnico je pomenilo dobro napisano in močno razširjeno pismo Václava Havla »Pismo predsedniku Husáku« iz aprila 1975,²² po katerem je postalo jasno, da je Havel vodja nečesa, kar bi lahko postalo disidentsko gibanje. Na površje je prišlo ob protestih proti preganjanju skupnosti mladih pripadnikov »underground« glasbe in kulture. Najbolj znan predstavnik te skupnosti je bila nenavadna rokarska skupina z imenom »The Plastic People of the Universe.«²³ Marca 1976 so aretirali okoli dvajset glasbenikov, pisateljev in umetnikov, julija 1976 pa so bili trije mladostniki iz Plzna obsojeni na več let zavora (dve leti in pol, eno leto in pol, osem mesecev) zgolj zaradi organizacije enega samega koncerta skupine »Plastic People«.

Havel je pripravil akcijo, ki je doživela višek v odprtem pismu Heinrichu Böllu, datiranjem s 16. avgustom in objavljenem v časniku *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 28. avgusta. Pismo je podpisalo sedem priznanih literatov, akademikov in politikov: Jaroslav Seifert (pesnik, prejemnik Nobelove nagrade leta 1984), Ivan Klíma (pisatelj), Václav Havel, Václav Černý (romanist), Jan Patočka, Jiří Hájek in Zdeněk Mlynář (nekdanji sekretar Centralnega komiteja Komunistične partije, ki je bil naklonjen reformam). Kazni

19 Glej tudi Paul Ricoeur, predgovor k Patočkovemu delu *Essais hérétiques sur la philosophie de l'histoire* (Lagrasse: Verdier, 1981), 15. Patočkova misel »razširi sokratsko temo 'skrb za dušo' in 'vpraševanja' preko sfere individualnega. Toda ali to pomeni, da ima sokratska politika možnost? To je radikalno vprašanje Zahodni Evropi iz osrčja tega, kar je bilo nekoč središče Evrope.«

20 V: Mikuláš Kusánský: *život a dílo renesančního filosofa, matematika a politika*, ur. Jan Patočka in Pavel Floss (Praga: Vyšehrad, 1977), 203–357. Patočkovi prevodi iz tega obdobja, objavljeni pod drugim imenom, med drugim vključujejo izbor iz F. W. J. Schellinga ali Mireauxa, *La vie quotidienne aux temps d'Homère*.

21 Vladimír Špalek (v resnici Jan Patočka), opombe k Immanuel Kant, *Kritika soudnosti*, prevedel Vladimír Špalek (Praga: Odeon, 1975), 255–271.

22 Václav Havel, »Dear Dr. Husák,« v: *Open Letters: Selected Writings 1965–1990*, ur. Paul R. Wilson in Václav Havel (New York: Vintage Books, 1992), 50–83, dostopno na spletu.

23 O »Plastic People« in češkem glasbenem podzemlju sedemdesetih let glej Ivan Martin Jirous et al., *Pravdivý příběh Plastic People* (Praga: Torst, 2008).

na glavnem procesu proti »Plastic People«, ki je potekal od 21. do 23. septembra, so bile opazno milejše — osemnajst, dvanajest in dvakrat po osem mesecev, verjetno kot posledica javnega odziva. Ostale so izpustili že 3. septembra.

Opogumljeni z očitno tendenco režima, da se pod pritiskom ukloni, pa tudi nepričakanega občutka skupnosti med protestniki — v gneči na hodnikih in stopnicah sodišča so se dolgolasi hipiji prijateljsko pomenkovali z nekdanjimi partijskimi dostojanstveniki in vrhunskimi nekomunističnimi intelektualci — so Havel in drugi pomislili, da bi lahko iz skupine protestnikov nastala podlaga nečesa trajnejšega.²⁴ Ideja, da bi držali režim za besedo in uporabili novoizdane obligacije na področju človekovih pravic, je verjetno prišla od Ladislava Hejdránka, čeprav so tudi nekateri drugi razmišljali podobno. Decembra 1976 sta Václav Havel in Pavel Kohout pripravila osnutek deklaracije, izbrali so tri predstavnike in približno deset ljudi je začelo zbirati podpise po strogih Havlovih navodilih. Eno od ključnih pravil je bilo, da besedila deklaracije ni dovoljeno reproducirati ali pustiti v rokah posameznikov, s katerimi so bili v stiku. In policija besedila dejansko ni poznala, dokler ga ni 6. januarja zasegla.²⁵

Potem ko so za predstavnika izbrali Havla in Hájeka, je bil kot tretji nominiran Patočka, vendar so potrebovali nekaj časa, da so ga prepričali. Predlog, naj bo tretji predstavnik Patočka, je bil tudi preizkus Havlove avtoritete, saj večina sodelujočih ni vedela veliko o Patočki, nekateri sploh niso vedeli zanj. Havel je kasneje spregovoril o razlogih za Patočkovo obotavljanje, vključno z njegovim občutkom, da je Václav Černý primernejši kandidat — ali da vsaj on tako misli in da bi zameril Patočki, ker je sprejel položaj, do katerega je bil upravičen sam. Hkrati pa je Havel s svojo socialno inteligenco takoj uvidel, da bi arogantni in domišljavi Černý ob vseh svojih kvalitetah prinesel tudi težave v sami skupini in zmanjšal njeno privlačnost navzven. Dejstvo, da mu je uspelo prepričati Černýa, kako je njegov blagoslov k odločitvi za Patočko ključnega pomena in potreben za uspeh samega projekta, priča o Havlovi logiki in elokvenci. Havel je zapisal: »Ne vem, kaj bi bilo iz Listine, če Patočka ne bi razsvetljeval njenih začetkov z jasnostjo svoje velike osebnosti.«²⁶

24 Havel sam je večkrat pripovedoval o zgornjih dogodkih; glej *Dálkový výslech* (Praga: Melantrich, 1989), 111–124; »O počátcích Charty 77,« v: *O lidskou identitu: úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969-1979* (Praga: Rozmluvy, 1990), 50–55; in »The Trial,« v: *Open Letters*, 146–151.

25 Takšen je sklep zgodovinarjev, ki so študirali arhive tajne policije; prim. Petr Blažek in Radek Schovánek, »Vznik Charty 77 očima StB,« *Respekt* 17, št. 2, 9. januar 2006, 18. Akcija 6. januarja je kot kaže temeljila na informacijah, ki jih je policija dobila s prisluškovanjem telefonski liniji Pavla Kohouta, kjer so 5. januarja izvedeli za nedoločeno »dostavo« naslednjega dne in za nekaj imen. Glej Radek Schovánek, »Devět agentů mezi námi,« *Lidové noviny*, 9. januar 2007.

26 Havel, *Dálkový výslech*, 120.

OSEBNA ZGODBA — PATOČKA KOT OPAZOVALEC

Popisovalca človeških življenj v času tiranije včasih zamika, da bi definiral različne like. Obstajajo *arhitekti zla* (v češkem primeru figure kot Zdeněk Nejedlý, Ladislav Štoll ali Jaromír Hrbek); potem so tu njegovi *podporniki*, ki pa vendarle — včasih bolj, včasih manj pogumno in učinkovito — ščitijo nekatere dejavnosti in ljudi; sem bi denimo sodila Jan Mukařovský ali J. L. Hromádka; tu so še *opazovalci*, ki se izogibajo temu, da bi zavzeli stališče proti režimu; potem *uporniki* kot Jarmila Vacková ali Václav Havel — ter *žrtve* kot Bohumil Ryba ali Jiří Kolář.

Jan Patočka je bil večino svojega življenja paradigmatičen opazovalec. Za razliko od sodobnika in prijatelja Václava Černýa ni bil vpleten niti v protinacistični odpor med drugo svetovno vojno niti v praske s komunisti 1945–48; tudi ko je spomladi 1968 stopil v javnost, se je držal strokovnega področja reforme Akademije znanosti in se izogibal političnim polemikam. To v veliki meri pojasnjuje, zakaj ga javnost pred letom 1977 ni poznala — in zakaj celo nekateri izmed ljudi, ki so pripravljali Listino 77, niso vedeli veliko ali sploh ničesar o njem, saj so češki mediji v poznih šestdesetih letih iskali predvsem material s političnim pomenom.

Lahko bi rekli, da ta odnos opazovalca spominja na Sokrata,²⁷ Patočkovega ljubega filozofa, ali celo na Šepastega *popotnika* iz knjige esejev Josefa Čapka, ki mu je Patočka posvetil svoj esej »Šepasti popotnik Josef Čapek« iz leta 1965. Lahko bi špekulirali, da je Patočko pred zavzemanjem stališča o javnih zadevah odvrnila izkušnja lastne napake v presoji, nekoliko preveč servilen esej o Edvardu Benešu, tedanjem novem predsedniku Češkoslovaške, kot filozofu; Patočka ga je napisal kot tridesetletnik, ki je ravnokar končal s svojo habilitacijo in si je iskal položaj. Da je Patočko delo preganjalo, se zdi jasno iz njegovih nenavadno ostrih pogledov na Beneša v kasnejšem življenju.²⁸

Naj bo kakorkoli, posebej prepričljivo razlago ponuja pogled na Patočko kot človeka, ki ni bil le spodoben — in kot takšen se je gotovo kazal ljudem — ampak je bil zlasti predan svojemu poklicu. Bil je pripravljen na kompromise, da bi lahko svoj poklic ohranil, vendar se je znal s svojo bistrumnostjo izogniti vsakemu kompromisu, ki bi lahko ogrozil sam poklic. Zgovorna je denimo Patočkova prošnja za članstvo v partiji, vložena maja 1948, ki mu je verjetno pomagala dobiti položaj na Masarykovem inštitutu poleti 1948 in nadaljevati s predavanji o Aristotelu vse do leta 1949, ter njegov umik prošnje med januarjem in majem 1949. Glede tega izstopa ni drugih informacij, vendar ni potrebe po tem, da bi dajali prednost samo enemu izmed naslednjih treh mo-

²⁷ Platon, *Apologija* 31c5–7, 31d5–32a3.

²⁸ Glej na primer Stanislav Sousedík, »Besedy s Janem Patočkou,« v: *Jan Patočka, české dějiny a Evropa: Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 1.–2. června 2007 ve Vysokém nad Jizerou* (= *Z Českého ráje a Podkrkonoší* suppl. 12), ur. Ivo Navrátil (Semily: Státní Okresní Archiv, 2007), 11–12.

tivov, saj verjetno vsi skupaj soobstajajo v nekakšni sinergiji. Najprej je treba omeniti uporabo strategije »dober policaj — hudoben policaj«. Komunisti so karseda veliko potencialnih voditeljev prepričali, naj se jim pridružijo, in se pretvarjali, da je članstvo samo formalnost. Nato pa so si zamislili notranjo čistko leta 1949 in pritisnili na nove člane, naj jim začno v resnici služiti, če bi radi še naprej uživali ponujene ugodnosti. Sledila je groza partijskih politik v naslednjih letih. Češkoslovaška je bila nekoč država z mnogimi *bona fide* komunističnimi demokrati in liberalci in za kratek čas se je zdelo možno, da komunizem v Češkoslovaški ne bo poguben. Slednjič so bile tu še drastično zmanjšane koristi, ki jih je bilo mogoče pričakovati od kompromisa — filozofije v spremenjenih okoliščinah ni bilo več mogoče poučevati na spodoben način; tu so bili spremenjeni učni načrti, študentske čistke, itd.

Patočkov dopisovanje z umetnostnim zgodovinarjem Václavom Richterjem (1900–1970) precej jasno dokumentira njegov odnos. Patočka tako 11. januarja 1949 zapiše:

Postal sem predmet nežnega spogledovanja s strani nekaterih komunističnih kolegov. Očitno želijo, da bi prispeval k zmagovitemu pohodu, v katerem je razstavljenih že toliko trofej — s strukturalističnim skalpom Mukařovskýja v prvi vrsti.²⁹

Ko 9. maja 1949 komentira položaj Richterjevega starejšega kolega A. Friedla (1890–1975), je v skrbah samo zaradi učinkov kompromisa na možnost produktivnega dela:

Žalosten sem zaradi Friedlovih težav — no, upam, da ta juha ni tako vroča, kot se zdi. Ali ni v partiji? Ko sem nazadnje zapuščal Brno, sem dobil občutek, da se je s stvarjo že sprijaznil. Sam sem, kot veš, umaknil prošnjo, ki sem jo oddal prejšnjega maja.³⁰

Patočka ni bil prepričan antikomunist in bil je pripravljen odobriti zamenjavo nekonformističnega, le začasno komunističnega J. L. Fischerja (1894–1973), ustanovnega rektorja prenovljene Univerze v Olomoucu (1946–49), z Jiříno Popelovo (1904–1985). Kot že rečeno so ga zanimali predvsem učinki na poklicno okolje. Problem pri Fischerju je bil, da »je imel izreden dar za razbijanje jezdov [...] Dobro ste naredili, ko ste ga odslovili in namesto njega vzeli Popelovo; s svojim nepretrganim kričanjem bi usmerjal pozornost na Olomouc in na tamkajšnje relativno idilične razmere.«³¹ Tudi oba Patočkova akademska priznana brata — mikrobiolog František, redni profesor od 1946, in hidravlični inženir Cyril, redni profesor od 1954 — sta se pridružila partiji.

29 Ivan Chvatík in Jan Patočka, *Dopisy Václavu Richterovi: Soubor korespondence z pozůstalosti* (Praga: Oikumene, 2001), 13.

30 Ibid., 19–20.

31 Ibid., 16.

Patočkov odnos se jasno kaže v njegovem odzivu na Richterjev poskus, da bi mu spomladi 1952 priskrbel prosto mesto na estetiki na Univerzi v Olo-moucu, estetika po češkoslovaški kvalifikaciji ni spadala v področje filozofije. Patočkov prvi odgovor 22. maja 1952 je bil zadržano pozitiven, toda dvanajst dni kasneje je ponudbo odklonil, čeprav se je zavedal, da je bilo to bržkone videti nevhvaležno. Tako pravi:

Glavni razlog je moje zavedanje, da bi me vrnitev na univerzitetno bojišče glede na moje pomanjkanje veščin prej ali slej spet pripeljala do iste dileme [o vstopu v partijo] kot prej. Ali bi se — bogvaruj — odločil drugače kot prej, ali pa bi še enkrat napravil enako in bil v najboljšem primeru v enakem položaju, kot sem sedaj. Ali pa še v hujšem, saj je iz takšnega položaja težko priti nepoškodovan.³²

Potem ko je priporočil drugega, ki je bil primeren za prosto mesto, je natančno opisal, zakaj je ponudbo zavrnil:

Zahvali se gospe Popelovi za njeno dobro voljo in mi verjemi, da ni za mojo odločitev nobenih osebnih ali političnih razlogov. Iz osebnih razlogov bi se, prav nasprotno, nagibal k temu, da ponudbo sprejemem. Glede političnih pa — naj bo to o meni znano ali ne, se ne strinjam z večino »reakcionarjev« in vidim nekaj vrlin v novem načinu življenja; v določeni meri vidim v njem sistematičen boj proti slabostim človeške narave, proti človeški samozadostnosti in odtujenosti od drugih, proti pozabljanju na dejstvo, da drugi pripada meni prav tako kot jaz sebi. Kljub temu pa mislim, da ima ta moralni patos lažno in neustrezno filozofijo ter kratkovidno in fanatično prakso. Ker mi ta odnos omogoča živeti znotraj sistema, vendar mi preprečuje, da bi ga kakorkoli širil, in ker sistem zaenkrat sledi pravilu »vse ali nič«, sem prepričan, da bo za zdaj najbolje, če z vso spodobnostjo in skromnostjo ostanem ob strani.

Še enkrat: umetnostni zgodovinar ima določeno nevtralno območje, kjer si lahko odpočije pred nazorskimi bitkami. Na mojem področju pa je potrebno v njih sodelovati, saj gre ravno za »polje« takih bitk.³³

Vidimo, da Patočka svoja dejanja spet razlaga predvsem v smislu dolžnosti do svojega poklica. Zagotovo se je zavedal tudi odgovornosti do družine, toda kadar je bilo oboje na tehtnici, je imela poklicna dolžnost prednost. Pomembna je tudi natančna formulacija »ker sistem zaenkrat sledi pravilu vse ali nič [...] bo za zdaj najbolje [...]«. Spomnimo se lahko, kako je začel Patočka v obdobju, ko je stalinistična nevihta začela izgubljati intenzivnost, iskati možnosti za delo vsaj na področju zgodovine idej; bil je dovolj pozoren, da je nenehno preizkušal, kako iskreno je sistem opustil pravilo »vse ali nič«.

³² Ibid., 45.

³³ Ibid., 46.

Naslednje vrstice prikazujejo Patočkine občutke sredi viharnega novembra 1952. Govori o nadrealistični pošastnosti časov — o pošastnosti, ki je dobivala gigantske dimezije:

Kaj se je zgodilo z gospo rektorico [Jiřino Popelovo iz prejšnjih pisem]? Je popolnoma znorela? ... Kako lahko kdo misli, da bo sredi tega vsezajajočega plesa, ko začnejo še najtrdnejše stvari (ne mislim zgoraj omenjenih) divjati, stal prekrižanih rok? Tudi jaz divjam. Udeležujem se raznih izobraževanj, prevajam (za denar seveda) progresivno literaturo in se imam zdaj za žrtev, drugič za lopova, medtem ko sem v resnici najbrž sinteza obeh. Konec koncev morda ne bom mogel do konca odigrati niti te neslavne vloge, ki je nemara moja pot v pogubo ... Ničesar ne rešiš, samo umažeš se; in vendar nazadnje v tem početju vztrajaš.

Tisti, ki stojijo ob strani s svojimi čistimi in prekrižanimi rokami, so večinoma prav tako dobičkarji *in spe*; nesrečnega se počutiš, ko jih gledaš, nič manj, kot če gledaš sebe. Edina pristna stvar je resnično in nehlinjeno trpljenje, in tega je, hvala Bogu, okoli nas dovolj.³⁴

KAKO JE OPAZOVALEC POSTAL DISIDENT

Povedati je treba še dvoje. Kot že rečeno, se je Havel približal staremu Patočki leta 1976 najprej s prošnjo za podpis na protestnem pismu Heinrichu Böllu v zvezi s skupino »Plastic People«, nato pa s predlogom, naj postane eden izmed predstavnikov Listine 77. Poraja se vprašanje, kako da je Havel poznal Patočko in ga tako visoko cenil, ko pa pred letom 1977 zanj ni vedelo veliko ljudi — in kako je prišlo do tega, da je ta paradigmatični opazovalec sklenil sprejeti Havlovo ponudbo?

O prvem vprašanju je veliko pisal sam Havel. Patočka ni nikoli sodil v krog prijateljev njegovih staršev ali starih staršev, ki je na primer vključeval J. L. Fischerja, »rušilca jezov« iz Olomouca. Toda mladi Havel je bil navdušen in radoveden bralec in Patočka je postal eden njegovih junakov, potem ko je prebral njegovo habilitacijsko tezo s pomočjo prijaznega uslužbenca v univerzitetni knjižnici, ki mu je izposojal prepovedane knjige. Havel je prebral vse Patočkove tekste, kar je lahko dobil, vendar si misleca takrat ni drznil poiskati in navezati stik z njim. Prvič ga je srečal v poznih petdesetih letih, ko je predaval v Narodnem muzeju o Komenskem: »Bil je nepretenciozen, olikan, in vsaka izmed njegovih besed me je zadela: ravno ta drugi, globji in resničnejši jezik me je privlačil v prepovedanih knjigah — in ta jezik sem tako redko slišal v svetu, ki me je obdajal.«³⁵

³⁴ Ibid., 48.

³⁵ Václav Havel, »Poslední rozhovor,« v: *Do různých stran: eseje a články z let 1983–1989* (Praga: Lidové noviny, 1990), 152.

Spoznala sta se v zgodnjih šestdesetih zaradi Ivana Vyskočila, rojenega leta 1929, Havlovega začasnega šefa in soavtorja v takrat že znanem in kasneje slavnem Gledališču na balustradi. Vyskočil je bil Patočkov učenec in Patočka je kmalu postal pogost in dobrodošel gost v zakulisju — tam je imel navado pozno ponoči razpravljati o filozofiji in literaturi; po Havlovih besedah je to počel tako intenzivno, »da so ga celo igralci poslušali z največjo pozornostjo«. ³⁶ Havel in Patočka sta se od časa do časa srečala, toda Havlovo neizmerno spoštovanje do Patočke je vse do kratkega, vendar intenzivnega obdobja Listine 77 preprečevalo nastanek resničnega prijateljstva.

Kar pa se tiče drugega vprašanja, je seveda res, da ni nobene človeške odločitve mogoče v celoti razložiti; mogoče pa je opozoriti na nekaj okoliščin, ki so verjetno vplivale na starega Patočko, da se je dejavno pridružil vrstam čeških disidentov. Če primerjamo sedemdeseta in petdeseta leta, je očitno dvoje. Najprej veliko manj brutalna represija s strani režima, ki je bil bolj občutljiv na mednarodno kritiko, poleg tega pa dejstvo, da je Patočkova žena umrla in da so njegovi otroci v šestdesetih odrasli. Oba dejavnika sta Patočki kajpak dajala več manevrskega prostora — vendar sama verjetno ne moreta pojasniti tega, da je pristopil k protestu za »Plastic People«. Kot rečeno, je bilo njegovo ime edino izmed sedmih, ki ga javnost ni poznala. Še manj lahko pojasniti njegov položaj v okviru Listine 77.

Na tem mestu je treba Havlovo vplivno pripoved dopolniti. Patočka je bil z disidenti povezan vsaj na dva načina in njegovega podpisa ne najdemo samo na znanem odprtem pismu Heinrichu Böllu, objavljenem avgusta 1976, temveč tudi na zgodnejšem in dosti manj znanem protestnem pismu predsedniku Husáku 9. aprila, ki je torej starejše od Havlovega protestnega pisma 12. aprila. ³⁷ Ena povezava je bil njegov najmlajši otrok, uporniški sin Jan, rojen leta 1945, ki je bil blizu kulturi undergrounda. Druga je bil Jiří Němec (1932–2001), klinični psiholog s temeljitim znanjem filozofije in teologije, ena vodilnih osebnosti praške nekomunistične inteligence v šestdesetih in sedemdesetih. Němec, ki je bil v šestdesetih zgleden katoliški oče, se je v sedemdesetih začel ogrevati za hipijevski življenjski slog in je bil verjetno najimenitnejši intelektualec med rednimi obiskovalci rockovskih koncertov. Němec je bil blizu tako Patočki — ki se je do leta 1976 udeležil nekaterih srečanj na psihološkem seminarju samo za redne člane na kliniki, kjer je delal Němec — kot tudi skupini »Plastic People«; gotovo bližji kot Havel. Glede na to, da Patočka ni našel velike vrednosti v glasbeni produkciji skupine »Plastic People«, je bilo morda prav osebno jamstvo Němca in Patočke mlajšega tisto, zaradi česar je spoznal, da se tam dogaja nekaj pomembnega.

Za konec lahko predpostavimo, da je navkljub vsem zunanjim okoliščinam Patočka na stara leta zavzel tako jasno stališče tudi zaradi predanosti

³⁶ Havel, »Poslední rozhovor«, 152.

³⁷ Petr Blažek in Vladimír Bosák, »Akce 'Bojanovice' — 11. listopad 1976,« *Paměť a dějiny* 1 (2007): 121.

svojemu poklicu. V svojih predavanjih v štiridesetih letih je Patočka razlikoval med tremi osnovnimi oblikami prakticiranja filozofije, povezanimi s tremi temeljnimi osebnostmi — Sokratom, Platonom in Aristotelom. Sokratova filozofija je polemična in drzna ter moti samozadostnost sodržavljanov. Platonova filozofija zanemarja neizobražene in si prizadeva za uvid, ki v precejšnji meri pripada posamezniku ter ga vodi bližje k popolnosti. Aristotel pa osebne uvide preoblikuje v doktrino, ki jo je treba nato poučevati in jo narediti koristno za svet. Patočka je trdil, da je vsaka izmed teh oblik nepogrešljiva ter da filozofija trpi, če je katera od njih zanemarjena.³⁸

O Sokratovi izbiri je napisal tole:

To je bil človek, ki se je v celoti predal misli; in misel ga ni spremenila v mr-tvi *abstractum*, skladišče brezosebnega znanja, ampak ga je vodila tja, kjer je šlo za skrajni smisel trenutka in zgodovine [...]; vodila ga je v najbolj vro-če žarišče življenjskega boja, kjer je bil poražen in je s svojim porazom zma-gal.³⁹

Patočka ni iskal Sokratove usode in ko mu je sama potrkala na vrata, jo je le nerad spustil noter. Znal pa jo je prepoznati in se ji nato posvetiti brez za-držkov, tako kot Sokrat iz njegovih predavanj, »mož, ki se ji je posvetil in ki je dobil v zameno življenje, izpolnjeno s poslednjim smislom«. ⁴⁰

Prevedla Julija Hoda

38 Jan Patočka, *Nejstarší řecká filosofie: filosofie v předklasickém údobí před sofistickou a Sókratem: přednášky z antické filosofie* (Praga: Vyšehrad, 1996), 14–22.

39 Jan Patočka, *Sókratés: přednášky z antické filosofie* (Praga: Státní pedagogické nakladatelství, 1991), 16.

40 Ibid., 16.